

hazinenin boş olduğu bir dönemde İran tahtına çıkan Muhammed Ali Şah o günden itibaren ülkeyi sarsacak olan ciddi meselelerle yüz yüze geldi. Bir yandan monarşinin güç kaybetmesine karşı şiddetle direnirken bir yandan da İran üzerinde gittikçe hararetlenen Rus-İngiliz siyasi rekabetiyle uğraşarak Rusya'nın tarafını tuttu. 31 Ağustos 1907'de imzalanan antlaşmayla başşehir Tahran ve İsfahan dahil İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi İngiltere'nin nüfuzu altına girdi. Onun velayetliği sırasında reformcularla görüşmesine rağmen tahta çıkar çıkmaz meşrutiyete karşı cephe alması, Muzafferüddin Şah'ın son aylarında bazı siyasi haklar elde etmeyi başaran kişiler tarafından güvenilmez bulunmasına sebep oldu. O günlerde meydana gelen siyasi hadiseler, bu arada daha fazla reform isteyen bazı gizli grup ve derneklerin takip edilmesi, şah ile bir yıl önce babasının açtığı ilk meclisin (Meclis-i Şûrâ-yı Millî) ve onun hazırladığı anayasayı (Nizâm-nâme-yi Hukûk-i Millet) destekleyenlerin arasını açtı; bu sırada bazı gazete ve dergiler kapatıldı. 1908 yılı Haziran ayında Tahran'da sıkıyönetim ilân edildi ve kumandanlığına bir Rus albayı getirildi. Bu durum hükümetin, Rusya'nın bütün ülkeyi kontrolü altına almasına izin vereceği yönünde şüphelerin doğmasına yol açtı. Muhammed Ali Şah 23 Haziran 1908'de meclise top ateşi açtırdı; ertesi gün aralarında Cemâleddin İsfahânî ve Mirza Cihangir Han gibi ünlü simaların bulunduğu muhalefetin önde gelen bazı temsilcileri ve milliyetçi liderler tutuklandı veya öldürüldü. Şah dört gün sonra da meclisi feshe ederek anayasayı askıya aldı. Ancak bunlar sadece muhalefete güç kazandırdı. Başta Tebriz olmak üzere İsfahan, Reşt ve Meşhed'de başlayan karışıklıklar kısa sürede bütün ülkeye yayıldı; ayaklanmaları bastırmak için gönderilen kuvvetler de bir sonuç alamadı. Bu arada durumdan faydalanan Bahtiyârîler İsfahan'ı ele geçirdi. Neticede muhalif güçler, hükümet kuvvetlerine karşı Kerec yakınlarındaki Bâdâmek'te kazandıkları zaferin ardından 12 Temmuz 1909'da Tahran'a girdi. Muhammed Ali Şah Ruslar'ın sefâret binasına sığınarak canını kurtarabildi; daha sonra da küçük yaştaki oğlu Ahmed Mirza lehine tahttan ferâğat ettirildi (16 Temmuz 1909) ve Ruslar'ın diplomatik girişimleriyle Odesa'ya sürgüne gönderildi (9 Eylül 1909).

Muhammed Ali Şah, İran'a tekrar dönebilmek için Kasım 1910'da taraftarla-

rıyla Viyana'da yaptığı görüşmelerin ardından hazırladığı ve Ruslar'ın da desteklediği güçlü bir ordu ile Hazar denizi üzerinden Esterâbâd yakınlarına geldi; daha önce anlaşığı taraftarları da Kürdistan'da isyan başlattılar. Hükümetin gönderdiği orduyla 5 Eylül 1911 tarihinde Verâmin yakınlarında karşılaşan Muhammed Ali'nin kuvvetleri bozguna uğradı. Önde gelen adamları öldürülen eski şah kaçtığı Esterâbâd'dan bir gemiyle Rusya'ya geri gitmek zorunda kaldı (Şubat 1912); bu başarısız teşebbüs onun saltanat ümitlerini de sona erdirdi. İhtiraslı ve mücadeleci kişiliğine rağmen tahtını koruyabilmek için gerekli sağ duyu ve siyasi zekâdan yoksun olan Muhammed Ali Şah 5 Nisan 1925 tarihinde İtalya'nın San Remo şehrinde öldü; naaşı sonradan babasının da mezarının bulunduğu Kerbelâ'ya nakledildi.

BİBLİYOGRAFYA :

E. G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910, s. 133-323; Abbas İkbâl, *Târih-i Mufasssal-ı İrân*, Tahran 1346 hş., s. 852-858; Firuz Kazemzadeh, *Russian and Britain in Persia: 1864-1914*, Nev Haven 1968, s. 448-628; N. Keddie, "Iran under the Later Qajars, 1848-1922", *CHIr.*, VII, 204-206; Rahîm Reîsnîyâ - Abdülhüseyn Nâhid, *Dü Mübâriz-i Cünbûş-i Meşrûta*, Tahran 1349/1970, tür.yer.; Feridûn Âdemîyyet, *İdeoloji-yi Nehdat-i Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 2535/1976, s. 143-487; Hüseyin Baykara, *İrân İnkılâbı ve Azatlık Hareketi*, İstanbul 1978, s. 67-122; *Hâfîrât-ı Seyyid 'Ali Muhammed Devletâbâdi*, Tahran 1362, s. 22-167; P. Sykes, *Târih-i İrân* (trc. M. Takî Fahr-ı Dâî-yi Gilânî), Tahran 1366, II, 546-594; M. Cevâd Meşkûr, *Târih-i İrân-zemin*, Tahran 1366 hş., s. 365-372; Mehdi Ensârî, *Şeyh Fazlullâh-i Nûrî ve Meşrûtiyyet*, Tahran 1369, s. 71-156, 210-228; Ahmed-i Kesrevî, *Târih-i Meşrûta-yı İrân*, Tahran 1370, s. 332-567, 577-900; Mehdi Melikzâde, *Târih-i İnkılâb ve Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1371/1992, I-VII, tür.yer.; Abdullah Müstevfî, *Şerh-i Zindegânî-yi men yâ Târih-i İctimâ'î ve İdarî-yi Devre-yi Kâcârîyye*, Tahran 1371/1992, s. 170-287; R. M. Burrell, "Muhammad 'Ali Shâh Kâdjâr", *EP* (İng.), VII, 431-432; İsmail Safa Üstün, "İrân", *DİA*, XXII, 402; Faruk Sümer, "Kaçarlar", a.e., XXIV, 52.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

MUHAMMED b. Ali eş-ŞELMEGÂNÎ

(محمد بن علی السلمغانی)

Ebü Ca'fer Muhammed
b. Ali eş-Şelmeğânî
(ö. 323/935)

Müşebbihe'den
Azâfîre fırkasının kurucusu olup
İbn Ebü'l-Azâfir diye de anılan,
mensuplarının ilâh saydığı
aşım Şii lideri
(bk. MÜŞEBBİHE).

MUHAMMED ALİ TERBİYET

(محمد علی تربیت)

(1875-1939)

Azerbaycanlı devlet adamı ve yazar.

Tebriz'de doğdu. Tanınmış bir aileye mensuptur. Babası Mirza Sâdık Han'ın soyu Afşarlılar'dan Nâdir Şah'ın (1736-1747) münşî ve vak'anüvisi, *Târih-i Cihângüşâ-yı Nâdirî*'nin yazarı Türk asıllı Mehdi Han'a ulaşır. Muhammed Ali öğrenimi sırasında özellikle tabiat bilimleri, matematik ve astronomiye ağırlık verdi. 1893-1895 yılları arasında Tebriz'de Muzafferî Medresesi'nde öğretmenlik yaptı. Daha sonra bir grup arkadaşıyla birlikte burada Terbiyet Medresesi'ni kurdu. Bu okul kapanınca bir süre Lokmâniyye Medresesi'nde astronomi, coğrafya ve edebiyat okuttu. Kardeşi Mirza Ali Muhammed Han ile birlikte açtığı kitabevi çok geçmeden Meşrutiyet yanlılarının toplantı yeri haline geldi. Bu arada Seyyid Hasan Takizâde, Seyyid Hüseyin Adâlet ve Yûsuf Han İ'tisâmümülk gibi meşrutiyet hareketinin önde gelenleriyle birlikte İran'da ilk ilmî dergi olan *Gencîne-i Fünûn*'u çıkardı (Ocak 1903 - Ocak 1904). Meşrutiyet'in ilânından bir yıl önce yine başta Takizâde olmak üzere bir grup aydınla birlikte Mısır'a gitti ve orada *Kemâl* gazetesinin neşrine katkıda bulundu (1905). 1906'da I. Meşrutiyet'in ilânından rahatsız olan Muhammed Ali Şah 1908'de meclisi kapatıp anayasayı ilga edince buna karşı direnen Tebriz'deki gizli örgütün üyeleri arasında Muhammed Ali Terbiyet de vardı. Burada haftada iki gün yayımlanan ve sadece yirmi beş sayı çıkan *İttihâd* adlı bir dergi neşretti. Ancak karışıklıkların devam etmesi sebebiyle bir süre sonra yurt dışına çıkan Muhammed Ali İstanbul'a gitti ve başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerini gezdi, İngiltere'de Edward Granville Browne ile tanıştı. Kütüphanelerde İran tarihi ve kültürüyle ilgili eserleri inceledi. I. Dünya Savaşı'nda İran'ı Rus işgalinden kurtarmak amacıyla Berlin'de kurulan komiteye katıldı. İran'a döndükten sonra 1921'de Doğu Azerbaycan Millî Eğitim müdürlüğüne getirildi ve 1925 yılına kadar bu görevde kaldı. Bu sırada *Gencîne-i Maârif* adlı aylık bir dergi çıkardı; ayrıca Mecma-i Edeb adıyla bir edebiyat cemiyeti kurdu. Çalıştığı yerin bir odasını kütüphane haline getirdi ve bugün kendi adıyla anılan kütüphanenin çekirdeğini oluşturdu. Aralarında kız

MUHAMMED ALİ TERBİYET

okulları da bulunan birçok tesisi eğitime açtı. 1927'ye kadar Gilân Millî Eğitim müdürlüğünde bulundu. 1928-1930 yılları arasında Tebriz belediye başkanlığı yaptı. Onun zamanında Tebriz'de önemli imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Daha sonra birkaç dönem milletvekili seçilen Muhammed Ali Tebriz'de öldü.

Eserleri. Fazileti, bilgisi ve güçlü hâfızası ile tanınan Muhammed Ali Terbiyet çok sayıda makale ve kitap yazmış olup başlıcaları şunlardır: 1. *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*. Azerbaycan şair ve ileri gelenlerinin biyografisini içerir (Tahran 1314 hş., 1377 hş.). 2. *Târîh-i Maṭbû'ât-ı İrân*. Edward Browne tarafından yazma nüshasına dayanılarak İngilizce'ye tercüme edilmiş ve onun *The Press and Poetry of Modern Persia* adlı eserinin (Cambridge 1914) birinci bölümü olarak yayımlanmıştır. 3. *Zâd u Bûm*. İran tarihi ve coğrafyasına dairdir (Tebriz 1316, 1319 hş.). 4. *Takvîm-i Terbiyet*. Müellifin seçme yazılarından oluşur (Tebriz 1306 hş.). Ayrıca Doğu Azerbaycan Millî Eğitim müdürü iken çıkardığı dergi başta olmak üzere birçok dergide ilim, edebiyat ve siyaset alanlarıyla ilgili çok sayıda makale yazmıştır. Bunların Çoşça olanlarının bir kısmı Hüseyin Muhammedzâde-yi Sadîk tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır (Tahran 2535 şş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*, Tahran 1314 hş., önsöz, s. 2-5; a.mlf., *Maḳâlât-ı Terbiyet* (haz. Hüseyin Muhammedzâde-i Sadîk), Tahran 2535 şş., s. noh-bistunoh; Browne, *LHP*, IV, 458, 467; Storey, *Persian Literature*, 1/2, s. 1111-1112; Mehdi Melikzâde, *Târîh-i İnkılâb-ı Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1351 hş., I, 123, 211, 396; II, 936-937, 1070-1071; III, 1338, 1340; Selâmullah Câvid,

Güşeyî ez Hâṭırât, Tahran 1353 hş., s. 5-14; Muhammed Sadr-i Hâşimî, *Târîh-i Cerâyid ü Mecellât-i İrân*, İsfahan 1361 hş., III, 170-172; Mühendis Kerîm Tâhîrzâde Behzâd, *Kıyâm-ı Âzerbâyçân der İnkılâb-ı Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1363 hş., s. 463-465, ayrıca bk. tür.yer.; Mehdi Bâmdâd, *Şerh-i Hâli Ricâl-i İrân*, Tahran 1371 hş., III, 424; Mustafa Alamûtî, "Muhammed 'Ali Terbiyet ve Hemsereş Hâcer Terbiyet", *Nimrûz*, XVI/790, London 2004 (www.nimrooz.com/html/790/index.htm); Nassereddin Parvin, "Ganjîna-ye Fonun", *Elr.*, X, 285.

 RIZA KURTULUŞ

┌ **MUHAMMED BAHÂEDDİN ERZİNCÂNÎ** ┐
(ö. 879/1474 [?])

Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhlerinden.

Erzincan'ın Kerliç (Keserliç / Keleriç) kasabasında (bugün Üzümlü ilçesinin Karakaya köyü) doğdu. Kaynaklarda Pîr Muhammed Erzincânî olarak geçen (Atâî, s. 62; Hulvî, vr. 149^a; Sarı Abdullah Efendi, s. 143; Mehmed Nazmi Efendi, vr. 80^b) ve bazan kısaca Şeyh Pîri veya Pîri Halife olarak anılan adına XX. yüzyılın başlarında yazılan eserlerde (*Osmanlı Müellifleri*, I, 47; *Tomar-Halvetiyye*, s. 27) Bahâeddin kelimesinin eklendiği görülmektedir. Hayatı hakkındaki son derece sınırlı bilgiler, büyük ölçüde Cemâleddin Hulvî'nin 1030 (1621) yılında tamamladığı *Lemezât* adlı eserine dayanmaktadır. Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefeḫâtü'l-üns*'ünü tercüme ederken esere Anadolu'da yetişen velîleri de ilâve eden Lâmiî'nin, Muhammed Erzincânî'nin mürşidi ve Halvetiyye tarikatının ikinci piri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî ile Pîr Şükrullâh, Dede Ömer Rüşenî ve

Habib Karamânî gibi halifelerine yer verdiği halde ondan sadece ismen Molla Pîri diye bahsetmesinin sebebi anlaşılama-maktadır.

Hulvî, Erzincan'da bir medresede müderris olan Muhammed Erzincânî'nin gördüğü bir rüya üzerine Şîrvan'a gidip Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisap ettiğini, seyrü sülûkünü tamamladığında halife tayin edilerek irşad göreviyle Erzincan'a gönderildiğini, doğduğu kasabada bir zâviye ve mescid yaptırıp Halvetiyye tarikatını yaymaya başladığını söyler. Onun Şîrvan'a ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve Erzincan'a hangi tarihte döndüğü bilinmemektedir. Ancak Şîrvan'a gitmeden önce müderrislik yaptığına göre bu sırada otuz kırk yaşlarında olduğu ve mürşidi 868'de (1464) veya ertesi yıl vefat ettiğine göre Erzincan'a bu tarihten önceki yıllarda döndüğü söylenebilir. O dönemde Erzincan ve çevresine hâkim olan Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ı Fâtih Sultan Mehmed ile savaşmaması konusunda uyardığına dair menkıbe, Muhammed Erzincânî'nin bölgedeki mânevî nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Menkıbeye göre Muhammed Erzincânî'nin uyarısını dinlemeyip Fâtih ile savaşmaya girişen ve Otlukbeli'nde uğradığı yenilgiden sonra şeyhin zâviyesine gelip âkıbetinin ne olacağını soran Uzun Hasan şeyhten Fâtih'in kerem sahibi bir sultan olduğu ve kendisini asla üzmeyeceği cevabını alınca rahatlamış, şeyhin halifelerinden Pîr Ahmed'i Fâtih'e elçi olarak göndermiştir. Hulvî, Osmanlılar'la Akkoyunlular arasındaki barış antlaşmasının bu olayın ardından gerçekleştiğini söyler.

Cemâleddin Hulvî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed Erzincânî, 869 (1465) yılında Erzincan Câmî-i Kebîri'nde halvette iken meydana gelen deprem sırasında yedi müridiyle birlikte vefat etmiş ve bu caminin yakınına defnedilmiştir. Ancak Erzincânî'nin, günümüze ulaşan tek eseri *Makâmâtü'l-ârifin*'de kitabını 873'te (1468-69) telif ettiğini belirtmesi Hulvî'nin vefat tarihi konusunda yanıltığını göstermektedir. Öte yandan Otlukbeli Meydan Savaşı'nın aynı tarihlerde (878/1473) cereyan etmiş olması, Erzincânî'nin bu tarihte hayatta bulunduğunu gösterdiği gibi yukarıdaki menkıbeyi de doğrulamaktadır. Şeyhin vefat tarihi son dönem kaynaklarında 879 (1474) olarak verilmektedir (Hocazâde Ahmed Hilmi, s. 39; *Osmanlı Müellifleri*, I, 47; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 209). Kabrinin doğum yeri Kerliç'te Şeyhlik Mezarlığı'nda olduğu ile-

Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin *Makâmâtü'l-ârifin* ve maârifü's-sâlikin adlı eserinin ilk iki sayfası (Manisa İl Halk Ktp., Eski Eserler, nr. 1308/1)

